

ОВЛАСТЯВАНЕТО НА ДЕТЕТО ПРЕЗ ОЧИТЕ НА ХУМАНИТАРНИТЕ ПРОФЕСИОНАЛИСТИ

Доц. д-р **Офелия Кънева**

Варненски свободен университет „Черноризец Храбър“

Резюме. Според Конвенцията на ООН за правата на детето децата следва да бъдат подкрепяни и овластявани да изразяват своето мнение относно бъдещето си, начина си на живот и всичко, което има отношение към тяхното съществуване. Това е особено важно, когато децата са в социалната система и са в неравностойно положение, в грижа. Т.е. разбирането относно тяхното овластяване в процеса на взимане на решения би следвало да бъде част от професионалната квалификация, подготовка, рехабилитация и подкрепа (също така) на хоризонтално и вертикално ниво за хуманните специалисти. Ето защо в периода 2021 – 2022 година в България са организирани фокус-групи в различни географски региони с професионалисти, които се грижат за деца с увреждания, изоставени деца, деца таланти и други различни детски групи, с цел да се разбере как професионалистите разбират процеса и правото на детето да участва в процеса на взимане на решение, когато е част от социалната система за подкрепа.

Ключови думи: детско участие; взимане на решение; социална подкрепа; развитие

Въведение

Признаването на детето като субект в процесите (по принцип) придава функции на инициативност, предприемчивост, иновативност, лична и социална отговорност – все ключови компетентности за всяка обществена и управленска система (и не само). Правото на изразяване на детето е регламентирано в Конвенцията за правата на детето и е част от Закона за закрила на детето. Тези регламенти определят, че детето е субект на права и има право да участва активно в упражняването им. Участието се приема не само като право, само по себе си, но и като предпоставка за реализиране на всички други права. В тази връзка, фокусирането върху готовността и мотивацията на професионалистите, работещи с деца в системата за грижа, да разбират правото на детето да участва, както и да разбират самия процес на участие във взимането на решения, е адекватен изследователски въпрос.

В провокация от значимостта на материята, свързана с т.нар. детско участие в стратегически аспект – най-вече заради рефлексията ѝ в дългосрочен план в подобряване на възможностите за развитие на условия за качествено гражданско общество, за израстване на личности и за установяване на професионален капацитет в системите за грижи, са организирани 19 фокус-групи с професионалисти, пряко работещи в подкрепа на деца. Тези фокус-групи са организирани на мястото на предоставяне на грижа в различни географски региони на страната – в градовете Червен бряг, Балчик, Драгоман, Карлово, Първомай, София, Белица, Сърница, Сливен, Левски и Пловдив, в периода октомври 2021 – март 2022 г. Участниците в групите са 157 респонденти, професионалисти, които имат пряк ангажимент в грижата за деца – било то деца с увреждания, деца без родителски грижи, деца таланти, деца, които могат да отпаднат от училище, деца доброволци и общественици и други. Грижата за деца, в която са ангажирани професионалистите, е структурирана основно в системата за социални услуги, но в голяма част от групите взимат участие и представители на образователния сектор. Във всяка от фокус-групите участват социални работници, социални и/или специални педагози, възпитатели и психолози, а в зависимост от населеното място и профила на социалната услуга към този спектър се добавят и социални асистенти, технически сътрудници, арттерапевти и други. Най-малката фокус-група е съставена от 5 участници, а най-голямата – от 13. Средната продължителност на интеракцията в групата е 2 часа. Не е наблюдавана средна възраст на професионалистите, нито средна продължителност на професионалния им опит.

Целта на проведеното качествено изследване чрез фокус-групи е многоплатстова, в търсене и идентифициране на тенденции, както и получаване на дълбоко разбиране, освен събиране на качествени данни, относно готовността на професионалистите от системата за грижа да идентифицират и възприемат децата като агенти на промяната в работното си ежедневие.

Разбират ли професионалистите детето като субект?

Проведените фокус-групи подчертано представят значими предизвикателства пред професионалистите да възприемат детето като агент на личната му промяна или на обстоятелствата. В тази връзка, неговата функция на субект на процеса е силно минимизирана. Променливите в изследването включват различни аспекти на проучвания проблем, сред които (1) участниците са поканени да споделят своите възгледи относно предизвикателствата, свързани с признаването на детето като водещ фактор в социалната интеракция; (2) дадена е възможност за изразяване на възприятия и мнения относно конкретните аспекти на проучването, в т.ч. лични предпочитания; (3) наблюдавани са поведенчески аспекти на респондентите, в т.ч. динамиката в групата, взаимодействието между участниците и начинът на формиране на общи възгледи чрез степен на консенсус или разногласие. Отчитани са възможности за изследване на социални и

културни аспекти на проблема предвид географското покритие на изследването, макар този изглед по-скоро да повдига темата на ново и отделно изследване.

И в 19-те фокус-групи се извеждат сходни тенденции, сред които правят впечатление следните.

1. Професионалистите демонстрират превес на загриженост пред способност да овластяват детско включване в процесите на взимане на решения както на ежедневен ниво, така и за стратегически решения относно развитието на детето.

2. Заобикалящата среда е в приоритетите на управление на възрастния, макар тя да е естествен хабитат и за детето.

3. Възрастта на детето е стигматизиращ фактор по отношение разсъжденията за търсене и намиране мнение от детето. Професионалистите оставят впечатлението, че по-малките деца не са способни да изразяват мнение, което е от значение за тяхното развитие. Това манипулира и начина, по който построяват взаимодействието си с децата.

4. Увреждането е равностоен на възрастта фактор. Ако детето е с увреждане, то възрастта му бива подмладена в преценката на професионалистите, което води до значително игнориране на личното мнение и позиция на детето.

5. Не се развиват точки на контакт с децата, в които да се съсредоточава перспективата от участието им в процесите на взимане на решения. Тази перспектива е по-скоро невидима за професионалистите, следователно оставя и бяло петно в интеракцията им с децата.

6. Пропуска се възможността в работата да се включи различна гледна точка, която не е основана на житейски или професионален опит. Тази възможност се прилага и по отношение на млади и нови колеги в колективите.

Всички участници във фокус-групите, независимо от своя профил на грижа или географска представителност, демонстрират превес на загриженост относно физическото здраве на децата спрямо стимулирането на обществената им значимост. Емоционалният баланс на детето е търсен и целенасочено се работи за него, но е разбран през призмата на обществен интерес – т.е. балансът в емоциите на детето да гарантира обществен комфорт, да минимизира предизвикателствата в сферата му на пребиваване – в училище, в спортния клуб, в услугата, на улицата. Този феномен отново подчертава максимизирането на разбирането на детето като обект на грижа в противовес на възможността да бъде и субект в същата грижа.

Основни предизвикателства в професионалните среди пред възприемането на детето като субект

Участниците в 19-те фокус-групи представят редица предизвикателства, пред които се изправят в своите професионални ангажменти по отношение на зачитане на детското мнение. Съществени и обединяващи сред тях са следните.

1. Съвременното дете е адекватен опонент. Пренебрегването на този факт води до ситуация на неуспех в постигане на качествена работа със и за децата.

2. Придобитите знания по време на професионалната подготовка не са фокусирани върху специфични умения за достигане до децата в ежедневен и съвременен план по начин, който да зачита и отчита тяхното мнение и позиция в практиката. Липсват оперативни инструменти, насърчаващи адекватността на професионалиста по отношение на включването на детската позиция в професионалния процес.

3. Липсва професионален дебат в колектива, а и в гилдията по отношение на собствената компетентност, личното отношение и на тази база извеждане на техники за нов и адекватен подход към детето.

4. Децата имат достъп до огромно количество информация и това им дава усещането за знания и сила. Следователно вероятността да предявяват все повече претенции за участие е все по-голяма. Професионално, а и управленски погледнато, ако тази енергия не бъде асимилирана и насочена, тя би довела до противопоставяне между генерациите и системите, което неминуемо води до провал.

5. Липсва достъп до практики и добър пример, който професионалистите да следват или да надграждат.

По всичко изведено дотук от участниците във фокус-групите изглежда, че една от основните трудности е свързана със слабостите в действията на професионалистите, които не успяват да признаят детето като активен субект и да идентифицират предизвикателствата по ясен начин. Макар самите професионалисти да извеждат предизвикателствата с помощта на дискусиите във фокус-групите, единици от всички 150 участници правят директна връзка между слабостите в практиката си, породени от игнорирането на детето като субект и идентифицирането на предизвикателствата по структуриран и ясен начин. Мостът между разпознаването на липсващото звено и посоката, в която следва да се развива дейността, за да се компенсират слабостите, като цяло, не може да бъде построен в оперативен порядък от участниците във фокус-групите. Това може да се дължи на липса на специфични решения или на необходимостта от подкрепа от външни експерти или организации. Може да е продукт на стигматизация в общността, на занижена чувствителност към значимостта на детското мнение, на наложени традиции или на редица други фактори.

Академична подкрепа

Според Иван Цанов управленското решение си е несъмнен и безспорен evergreen (вечно зелен проблем), който и след 100 години ще е такъв, дори и да започнат да го вземат изцяло системи с изкуствен интелект (Tzanov 2018). В тази посока на мисли е адекватно да се търси свеж, нов, неутвърден подход

в процеса на взимане на решения, такъв, принадлежащ на неопитността на младия човек – интуитивен, практичен, често емоционален, но адекватен на адхок реалността. А това, от своя страна, подчертава значимостта на участието на децата в процесите на взимане на решения, само по себе си, макар в настоящия материал да се разглежда по отношение на значимостта му в подпомагащата сфера.

В научната литература изследователите разглеждат участието на децата в процесите на взимане на решения като ревизия на архитектурни решения (Haklidi et al. 2023), като възможности за промотиране на устойчива градска среда (Alias et al. 2023), като инструмент за самопомощ от експлоатация и насилие, като предпазване от малтретиране (Kirka et al. 2023), като натрупване на културен капитал (Keddedl 2022), като ранна възможност за изграждане на родителски капацитет (Bowen et al. 2023), като провокация за системата на здравеопазване и инструмент за развиване на емпатичност у лекарите (Woerden et al. 2023) и прочее. Всичко това ясно подчертава обхвата на аспектите на детско участие в обществен и изследователски план. Също така е и демонстрация на адекватност на академизма спрямо динамиката на развитието на политиките за промоция на детското участие, закрила на детето, а и на създаване на послания и подкрепа за професионалистите, работещи с деца във всички сфери на живота.

Прави впечатление интензивността на изследванията и публикациите по детско участие в XXI век за сметка на плахото и бегло представяне на възможностите от интеракцията с детето субект до XX век. Възможно е всичко това да е повлияно и от мощното политическо обединение зад Конвенцията на ООН за правата на детето – най-подкрепеният международен акт в човешката история; или от активното заявяване на позиция от самите млади хора, не без помощта на дигиталните технологии и глобализацията на комуникацията. Но все пак теорията разглежда и подкрепя участието на децата в процесите на взимане на решения още от публикацията на Томас Спенс за правата на децата през 1797 г. (Spence 1797). Иван Цанов твърди уверено, че винаги досега теорията на управлението е била в състояние да предложи адекватни и релевантни управленски механизми и съответен инструментариум за преодоляване на кризите и противоречията, натрупали се в човешкия социум, като разчита на теорията на самоорганизацията (синергетиката) (Tzanov 2019). В тази връзка, развитието на умения у професионалистите да включват мнението и опита на децата в организирането на реакции спрямо предизвикателствата на професията в ежедневието (а и не само), следва да бъде един от иновативните аспекти на теорията на управлението – не само в хуманитарния свят, а както стана ясно – в широк цивилизационен прочит.

Някои разсъждения и препоръки

Видно от представеното изследване, професионалистите от социалната система срещат редица предизвикателства както в разбирането, така и в овладяването на процеса и прилагане правото на детето да участва в напредъка на взимането на решения. Академичният свят подчертава по категоричен начин наложителността на темата в съвремението ни, нейната незаобиколимост и адекватност във всички сфери на обществения живот. Това неминуемо предполага ключовата важност на темата в широк социален план – обвързващ я с обществената динамика, развитието на личността, извеждането на силните страни у индивида и в обществото, в навременността на реакциите на професионалисти (и не само), в откриване на ползите за системите, за управлението, за професионалната реализация, за добавената стойност и за развитието на детето, като цяло.

От гледна точка на *професионалното развитие* и подкрепа, може да бъде полезно за въввлечените лица (1) да ангажират експерти; да включат специалисти със специализиран опит в работата с деца, чрез което да подпомогнат идентифицирането на ключовите слабости и да обогатят възможностите за решения. Безспорно, в професионален прочит (2) обучението и насърчаването на осъзнатост е ключов фактор за развитие, особено в социалната сфера; чрез целенасочени обучителни мерки професионалистите ще разбират ефективно значението на превръщането на детето в активен субект в процеса на работа с него. Създаването на оперативен инструментариум е задължително за всеки експерт, особено при работата с деца и именно (3) разработването на инструменти, които помагат на професионалистите да идентифицират слабости и да прилагат подходящи решения, може да улесни дейността им и да постигне видим напредък. Организирането на сесии за (4) обмен на добри практики между професионалисти може да насърчи прилагането на успешни подходи. От съществена важност е и (5) ръководството на организациите, в които работят професионалистите, да бъде ангажирано и подкрепящо усилията за преодоляване на предизвикателствата.

От гледна точка на *развитието на детето*, чрез своето участие (1) детето развива умения за сътрудничество, анализиране на информация и изразяване на мнение. С насърчаване да поема инициатива и да участва в решаването на проблеми, детето (2) развива самостоятелност и увереност, което е подготовка за успешно справяне с предизвикателства и отговорности (и не само) в бъдеще. Участието дава възможност детето (3) да развива креативност и да намира иновативен подход към проблемите от заобикалящата го действителност. Участващото дете усвоява (4) социални умения, като слушане, комуникация, емпатия и уважение към другите. С признанието и уважението към детето като активен участник в обществото се създават условия за (5) позитивно самосъзнание и усещане за ценност и значимост. Нещо повече, това го подготвя (6) да бъде

лидер и да поема отговорност за действията си и за другите в общността. И не на последно място, участието в процесите на взимане на решения развива у детето (7) аналитични умения, изследвайки въпроси и развивайки способността си да мисли критично.

От гледна точка на **обществения интерес**, (1) развитието на личността е предпоставка за развито общество. Детското участие не само подпомага развитието на детето като индивид, но и е от съществено значение за (2) построяване на демократично общество, в което всеки глас е ценен и уважаван, отчитайки и факта, че пряката демокрация е равна на информирано съгласие. Детският глас може да бъде (3) коректив и по този начин да осигури поколенческа приемственост, отчитайки обстоятелството, че (4) социализирането е двустранен процес на взаимна промяна, който има смисъл, ако (5) подготвя отговорността. И в този ред на мисли, осигуряването на възможности за участие на децата ги овластява в ролята на (6) агенти на промяната. А всичко това определя детското участие като (7) израз на доверие, (8) вяра, разбиране, (9) позитивен поглед, (10) легитимиране на уникалността и легитимиране на отговорността; (11) обективизъм във взаимодействието и субординираност.

От гледна точка на **управлението** и противно на теорията на Ериксън, при която мъдростта идва с опита (Widick et al. 1978), детското участие отваря пространства, в които да се легитимира и взаимодейства, без това да е базирано на доверие, създадено от житейски и/или професионален опит – една от характеристиките на поколението от XXI век, при което ролята на водещия и на следващия не са обвързани с възрастта и „прослуженото време“. Така се осветляват пространства, необхванати до този момент от управленските подходи и липсващи в инструментариума на съвременния мениджмънт, дори и в хуманитарните професии, което, от своя страна, идва да рече, че всяка институция следва да прави опит за създаването на модел за интегриране на младите хора в реализирането на процесите в качеството им на субекти. Същевременно е от ключова важност да се създадат индикатори за проследяване на напредъка и измерване на успеха от участието на децата в процесите на взимане на решения – обстоятелство, което ще визуализира и катализира добавената стойност от детето субект за системите и протичащите в тях процеси. А всичко това придава ценност на поставянето на лимити на детското участие – регламент, правила – които да изведат ценността на процеса в управленски успех така, че детският глас да не бъде изроден във възрастен такъв. Защото основна характеристика на възрастния е да взима решенията и да поема отговорността от това, но правото на детето е да участва в процесите като значима ценност за обществото, като цяло, и като агент на промяната.

Изводи и заключения

По отношение на етапа на системата за подкрепа, в който се намират професионалистите, работещи с деца, може да се твърди, че той е изцяло ино-

вативен, невиджан в историята на социалното дело в традиционен план, но изключително адекватен с оглед динамизирането на развитието, поколенческите предизвикателства от края на XX и началото на XXI век, глобализацията на процесите и повишаването на предизвикателствата пред човечеството въобще. Това е най-вече така заради мощното настояване ползвателят на грижи – детето, да бъде субект в процеса – нещо качествено различно от традиционното му позициониране като обект на грижа. В същото време, не се откриват съществени промени в парадигмите, теориите, концепциите, а и в моделите за управление на кадрите в сферата на подпомагането на деца, които да имат реална практическа рефлексия. Това налага мащабна промоция на съвременните политики по мултиспектърен начин и мощен изследователски фокус върху връзката на желаната политика с научния свят и практическата реализация на изследванията – така че професионалистите да разчитат на доказан инструментариум, на обществена подкрепа и на административни похвати, рамкиращи по позитивен начин не само възможностите, а и непрекъснатостта на прякото участие на децата в процесите на взимане на решения.

Важно е да се проследи възможността за ефективен диалог между възрастни и деца на училищно ниво, местна общност, национални практики, между-регионални отношения и други, отвъд системата за грижа. Проследяването трябва да включва показатели, които подчертават подбора на участващите деца, регулирането на участието, нивото на уважение към предложенията, които генерират, възможността за включване на повече млади хора, прозрачността на процеса и отговорността на самите деца към детско население. Но трябва да включва и проследяване на компетенциите на взаимодействащия възрастен да осъществява качествена и ефективна комуникация по включване на децата в процесите на взимане на решения.

Разширяването на възможностите и подобряването на средствата за осигуряване на детско участие в планирането и изпълнението на всички политики и дейности, свързани с благосъстоянието на детето, е от стратегическо значение – както на микро-, така и на мезо- и макрониво. И в тази връзка, съществен фактор в стратегическия успех се явява компетентността на професионалистите, взаимодействащи с деца, не само да насърчават, но и да реализират ефективно взаимодействието с младите хора в процесите на взимане на решения.

С увеличеното влагане на усилия и ресурси в детското участие през последните десетилетия необходимостта от методическа подкрепа, анализи и научна хипотеза за бъдещите процеси подчертава теоретичното значение и провокира модернизиранието на научния прочит. В този смисъл, е наложително академичният свят да предложи на професионалистите адекватни помагала, платформи за обмен на опит, изследване и популяризиране на работещи инструменти във взаимодействието с деца, публикации на добри практики и

не на последно място – антистигма препоръки по отношение на значимостта на мнението на детето. Защото основната ценност в развитието на идеите за участието на децата е осъзнаването и осмислянето на ролята на младия човек като творец на собственото си развитие, с което гарантира и просперитета на общността.

БЕЛЕЖКИ

ЦАНОВ, И., 2019. Управлението в контекста на традицията и модерността. ISBN: 978-619-239-175-1, Available from: https://www.researchgate.net/publication/332497428_Upravlението_v_konteksta_na_tradiciata_i_modernostta_Management_in_the_Context_of_Tradition_and_Modernity [accessed Jul 22 2023].

KEDDELL, E., 2022. Recognising the Embedded Child: Children's Participation, Child Protection Inequities and Cultural Capital in Child Protection. Available from: <https://www.researchgate.net/deref/https%3A%2F%2Fdoi.org%2F10.1016%2Fj.childyouth.2023.106815> [accessed Jul 22 2023]

REFERENCES

- ALIAS, A.; MOHAMAD NASRI, N. & AWANG, M.M., 2023. A tracer study on child participation in child councillor programmes aimed towards development of the Child Friendly Cities Initiative. *Children*, vol. 10, no. 4, p. 732.
- HAKLIDIR, E.A.; ORBEY, B.; ŞAHİN, P., 2023. Multiple Meanings of Child Participation in Architecture and Planning: Revisiting the Participation Ladder. *Tasarım Kuram*, vol. 19, no. 39, pp. 406 – 426.
- KIRKA, V. AND TAMUTIENĖ, I., 2023. Exploring child participation in protecting them from maltreatment: lithuanian insights. *Children and Youth Services Review*, p. 107080.
- LI, B.; QIN, F. AND WANG, H., 2023. The impact of parental participation on parent-child sports interaction under the background of big data and Internet of Things. *Journal of Computational Methods in Sciences and Engineering*. ISSN 1472-7978.
- SPENCE, T., 1797. *The rights of infants*. London: Palgrave Macmillan.
- TZANOV, I., 2018. *Upravlenskoto reshenie: teoria I praktika*. Sofia: Bulgarska asociacia na konfliktolozite [In Bulgarian]. ISBN 978-619-90235-7-0.

- VAN WOERDEN, C.S.; VROMAN, H. AND BRAND, P.L., 2023. Child participation in triadic medical consultations: A scoping review and summary of promotive interventions. *Patient Education and Counseling*, p. 107749. ISSN: 0738-3991.
- WIDICK, C.; PARKER, C.A. AND KNEFELKAMP, L., 1978. Erik Erikson and psychosocial development. *New directions for student services*, no. 4, pp. 1 – 17.

EMPOWERING THE CHILDREN THROUGH THE EYES OF HUMANITARIAN PROFESSIONALS

Abstract. According to the United Nations Convention on the Rights of the Child, children should be supported and empowered to express their opinion about their future, lifestyle, and everything related to their existence. This is especially important when kids are in foster care, because they are at a disadvantage. So, the understanding about their empowerment in the decision-making process should be part of the professional qualification, training, rehabilitation, support (as well) at horizontal and hierarchical level for humanitarian professionals. That is why focus groups were organized and held in different geographical regions in Bulgaria during 2021 – 2022, with professionals that are taking care of children with disabilities, abandoned children, gifted children and other children's groups with the aim to understand how professionals understand the process and the right of the child to participate in the decision-making process when part of the social care system.

Keywords: child participation; decision-making; social support; development

✉ **Dr. Ophelia Kaneva, Assoc. Prof.**

ORCID iD: 0000-0002-6318-4594

Varna Free University “Chernorizets Hrabar”

Varna, Bulgaria

E-mail: ophelia@agency-ozon.eu